

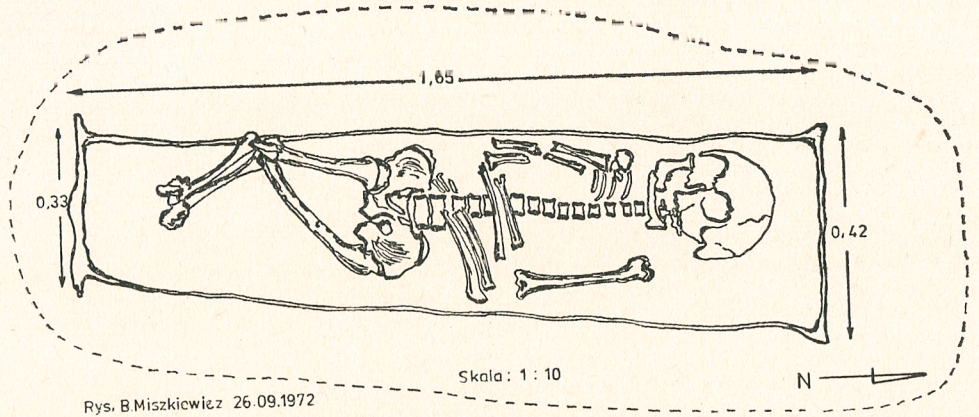
BRUNON MISZKIEWICZ

ANALIZA ANTROPOLOGICZNA SZKIELETU NEOLITYCZNEGO
KULTURY AMFOR KULISTYCH Z MIEJSCOWOŚCI LUDGIERZOWICE,
POW. TRZEBNICA

Pracownicy Katedry Archeologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego (kierownik badań: prof. dr H. Hołubowicz oraz na zlecenie kierownika badań mgr S. Janeczek) prowadzili w miesiącach letnich (lipiec — wrzesień 1972 r.) badania wykopaliskowe na olbrzymim kurhanie (średnica jego wynosi 21 m), znajdującym się w lesie w miejscowości Ludgierzowice, pow. Trzebnica. W trakcie końcowych badań natrafiono w centrum kurhanu, na głębokości około 3,60 m (licząc od szczytu kurhanu), na szkielet ludzki. Kurhan ten był nienaruszony i niezniszczony, a na poziomie grzebalnym znaleziono liczne, większe fragmenty ceramiki charakterystyczne dla kultury amfor kulistych. Kurhan ten datowany został przez archeologów na końcową fazę okresu neolitycznego. O tym bardzo rzadkim znalezisku powiadomiono autora niniejszego opracowania antropologicznego.

Szkielet ludzki znajdował się w trumnie drewnianej (dąb), która stanowiła wydrążoną, prawie okrągłą kłodę, o wymiarach: około 1,65 m długości oraz 0,42 m szerokości (na wysokości czaszki) i 0,33 m (przy kościach nóg). Wysokość trumny wynosiła około 0,21 m. Trumna ta znajdowała się w jasnym piasku przemieszanym z drobnymi kamieniami, przy czym ciemny kolor drewna odcinał się wyraźnie od jasnego podłoża (wkop). Grób usytuowany został w kierunku północ-południe, z tym że czaszka skierowana została ku północy. Kolor wszystkich zachowanych kości jest brązowy, kości są bardzo kruche (dość słaby jest stopień mineralizacji kości), nieco lepiej zachowała się czaszka. Kości zachowały się przede wszystkim dzięki dużej zawartości garbnika znajdującego się w drzewie dębowym.

Osobnik pochowany został w pozycji raczej wyprostowanej (ryc. 1). Kości przedramion w stosunku do kości ramion są zgięte pod kątem prostym i ułożone na kręgach piersiowych. Kończyny dolne usytuowane są w pozycji stożkowatej, przy czym kończyna prawa znajduje się nad lewą, krzyżując się na wysokości stawów kolanowych. Na kręgach szyjnych (powierzchnie stawowe), a przede wszystkim na kościach długich kończyn dolnych widoczne są liczne narośla.

Ryc. 1. Szkic odkrytego grobu

Należy przypuszczać, że osobnik ten miał za życia ograniczone możliwości ruchowe i stąd też wystąpił ten „osobliwy” układ kończyn dolnych w trumnie. Należy podkreślić, że z uwagi na formę i rodzaj pochówku grób ten stanowi z całą pewnością wyjątkowe znalezisko z okresu neolitycznego w Europie. Nie jest wykluczone, że stan chorobowy tego osobnika nie pozwolił na stosowanie rytuału pogrzebowego ogólnie praktykowanego w neolicie, tj. krępowanie kończyn górnych i dolnych zmarłego sznurami (tzw. pozycja skurczona).

OPIS MORFOLOGICZNY CZASZKI ORAZ FRAGMENTU ŻUCHWY

Wszystkie pomiary i opisy morfologiczne wykonane zostały według ogólnie przyjętej techniki R. Martina.

Czaszka (*cranium*) jest uszkodzona, brak kości klinowatej oraz prawej części kości szczęki górnej. Poza tym zachował się jeden niewielki fragment żuchwy. Kolor czaszki jest jasnobrązowy. Dość słaby stopień mineralizacji kości. Silna obliteracja (zrośnięcie) szwu wieńcowego, a słabsza szwu strzałkowego. Wszystkie inne szwy są otwarte i dobrze widoczne. Narys czaszki jest owoidalny. Czoło jest szerokie i lekko cofnięte ku tyłowi. Lewy łuk nadbrwiowy jest silnie zaznaczony (prawy jest uszkodzony). Nasada nosa posiada formę daszkowatą. Kości nosowe były z pewnością silnie wystające. Gładyszka (*glabella*) jest, pomimo uszkodzenia, silnie uwydatniona (III wg skali R. Martina). Kształt oczodołu lewego zbliżony jest do dużego kwadratu. Lewy dół ponadkłowy (*fossa canina*) jest słabo zaznaczony (II). Łuki jarzmowe są silnie wystające. W szczęcie górnej zaznacza się lekki prognatyzm zębodołowy. Zębodoły w lewej połowie szczęki górnej są silnie zarośnięte. Potylicza czaszki jest lekko spłaszczona. Wyniosłość potyliczna zewnętrzna (*protuberantia occ. externa*) jest dość słabo widoczna (II). Wyraźna rzeźba całej potylicy. Wyrostki sutkowate (*proc. mastoideus*) są duże i masywne. Otwór potyliczny wielki (*foramen magnum*) jest średnich rozmiarów i o kształcie wydłużonym.

Lewy kłykciec potyliczny jest silnie zdeformowany. Ścianki kostne są grube i masywne, np. grubość ścianki kostnej w okolicy punktu *opisthion* wynosi 10 mm. Cała budowa morfologiczna czaszki jest masywna.

Zachował się jedynie prawy fragment zuchwy (kompletna gałąź i niewielki odcinek trzonu zuchwy). Kąt zuchwy (*angulus mandibulae*) jest rozarty, brzeg dolny silnie wywinięty na zewnątrz, z wyraźną chropowatością. Wyrostek stawowy zuchwy jest raczej średnich rozmiarów. W trzonie zuchwy znajduje się 1 duży, masywny ząb trzonowy (M_3) o silnie startych guzkach zębowych i dużych korzeniach. Od strony wewnętrznej, przy szyjce widoczna jest silna próchnica zębowa (otwór ten wynosi 3×6 mm).

Czaszka ta należy do osobnika dorosłego Mt (*Maturus*) około 45 lat, niewątpliwie płci męskiej.

Wskaźniki czaszkowe: szerokościowo-długościowy = 79,6; wysokościowo-długościowy (*ba-b*) = 78,5; wysokościowo-szerokościowy = 98,6; wysokościowo-długościowy (*po-b*) = 63,0; wysokościowo-szerokościowy = 79,2; czołowo-ciemieniowy = 69,4; czołowo-jarzmowy = 74,1; czołowo-potyliczny = 96,2; otworu potylicznego = 76,9; górnotwarzowy Kollmanna = 45,2; górnotwarzowy Virchowa = 64,9; oczodołów = 85,3; nosa = 50,9; sklepieniowy Hrdlički-Kóčki = 87,6.

Ważniejsze pomiary czaszki

Cięciwy części mózgowej czaszki		Łuki części mózgowej czaszki		Cięciwy części twarzowej czaszki	
<i>g-op</i>	181	Obwód czaszki	520	<i>n-pr</i>	61?
<i>n-b</i>	109	<i>g-op</i>	280	<i>n-ns</i>	53?
<i>n-l</i>	175	<i>n-b</i>	130	<i>pr-ba</i>	94?
<i>n-i</i>	176	<i>b-l</i>	135	<i>ol-sta</i>	—
<i>l-l</i>	116	<i>l-i</i>	55	<i>zy-zy</i>	135
<i>b-i</i>	150	<i>i-o</i>	58	<i>zm-zm</i>	94 ¹
<i>l-i</i>	52	<i>po-po</i>	320	<i>ek-ek</i>	103
<i>l-o</i>	92	<i>co-co</i>	190	<i>mf-mf</i>	23
<i>i-o</i>	52	<i>ast-ast</i>	133	<i>mf-ek</i>	41
<i>i-ba</i>	87?			wysokość	
<i>n-ba</i>	108?			oczodołu	33?
<i>ha-a</i>	39?			szerokość	
<i>ba-b</i>	142?			nosa	27 ⁺
<i>po-b</i>	114				
<i>eu-eu</i>	144				
<i>ast-ast</i>	115				
<i>ft-ft</i>	100				
<i>co-co</i>	125				
<i>au-au</i>	122				
<i>ms-ms</i>	104				
szerokość					
<i>for. occ. magn.</i>	30				

Objaśnienie znaków: znak ? - pomiar niepewny (w przybliżeniu); znak + - pomiar wzięty z połowy części czaszki.

ANALIZA TYPOLOGICZNA OSOBNIKA

Biorąc pod uwagę pochodzenie znaleziska kostnego z okresu neolitycznego czaszkę tę można scharakteryzować następująco: czaszka jest średnio-krótka i przy tym wysoka, o szerokim czole, szerokiej twarzy, szerokim nosie i wysokich oczodołach.

Analizę typologiczną wykonałem metodą punktów odniesienia A. Wankego, stosując opracowane przez W. Kóckę konstanty dla poszczególnych elementów antropologicznych. Konstanty te dotyczą serii kranologicznych od neolitu (również mezolit) aż do okresu wczesnego średniowiecza. W wyniku tej analizy do poszczególnych elementów antropologicznych procentowo należą: nordyczny (a) = 14,6%, śródziemnomorski (e) = 13,7%, armenoidalny (h) = 37,6%, laponoidalny (l) = 24,1%, paleoeuropeidalny (p) = 10,0%, typ antropologiczny = HL (a).

Uzyskane wyniki (na podstawie wskaźników jako też cech morfologicznych) odpowiadają definicji typu alpejskiego z przewagą elementu armenoidalnego u tego osobnika ($H+L=61,7\%$). Również prastary składnik paleoeuropeidalny (p) jest w tym przypadku nie bez znaczenia (10,0%).

KOŚCI SZKIELETU

Ogólny stan zachowania wszystkich kości szkieletu jest słaby. Kości są kruche. Kolor wszystkich zachowanych kości jest ciemnobrazowawy. W tym przypadku zachowało się: 7 kręgów szyjnych (w tym I — atlas oraz II z dość małym zębem), 7 piersiowych, 5 lędźwiowych oraz uszkodzona kość krzyżowa, która silnie zrośnięta jest z kością biodrową. Większość kręgów jest zdeformowana. Kształt trzonów wykazuje formę owalną, a brzegi (krawędzie) wywinięte są na zewnątrz.

Na powierzchniach stawowych kręgów widoczne są liczne nierówności, chropowatości. 1 uszkodzony obojczyk. Około 20 większych fragmentów żeber, których tylne części, głównie główki, są również silnie zdeformowane. Żebra te są wyjątkowo szerokie i masywne. 2 silnie uszkodzone łopatki. Uszkodzona miednica. Lewa powierzchnia stawowa kości kulszowej wykazuje przy tym wyraźną deformację. Liczne nasady kości długich kończyn górnych i dolnych (w tym 1 duża, masywna głowa kości udowej, 1 zdeformowana nasada dolna oraz 1 dość duża, uszkodzona głowa kości ramiennej). Liczne fragmenty trzonów kończyn górnych (kości ramiennych, łokciowych, promieniowych) oraz dolnych (kości udowych, piszczelowych, strzałkowych). W częściach bliższych kości udowych widoczne są nierówne zgrubienia oraz narośle. Długość kości udowej (prawej) wynosi w przybliżeniu około 400 mm, a wysokość ciała osobnika, obliczona metodą Manouvriera nie przekraczała 160 cm. Osobnik ten był więc niskiego wzrostu. Należy przy tym podkreślić, że wszystkie

kości długie są masywne, o dość grubych ściankach kostnych. Poza tym zachowała się 1 uszkodzona rzepka średnich rozmiarów oraz 6 uszkodzonych palców nóg i 6 kości stępu.

WNIOSKI I DYSKUSJA WYNIKÓW

Kultura amfor kulistych kształtowała się na obszarze środkowej Europy począwszy od wczesnego neolitu i obejmowała cykl kultur wstęgowych (kultura pucharów lejkowatych). Archeolodzy wiążą kulturę amfor kulistych, między innymi, z elementami kultury grzebykowej (na podłożu ugrofińskim). Typowa ludność rolnicza kultury amfor kulistych (koniec neolitu) tworzyła być może lokalną grupę tzw. czesko-śląską.

Północno-wschodnia fala (ugrofińska) niosła ze sobą na teren środkowoeuropejski przede wszystkim element laponoidalny oraz paleoeuropeoidalny. Składniki te wystąpiły również u osobnika z Ludgierzowic. Natomiast składnik armenoidalny (*h*) zawdzięcza swoje pojawienie się na terenie europejskim ekspansji ludów azjatyckich z Azji Mniejszej, eliminując przy tym w dużym stopniu dawną przeważającą neolityczną warstwę śródziemnomorców. Składy rasowe zawierają bowiem aż do epoki brązu na terenie środkowej Europy spore domieszki elementu armenoidalnego. Typ alpejski (*hl*) występuje w znacznym odsetku na terenie Europy dopiero od 4 tys. lat wstecz i wiąże się go zasadniczo z kulturą pucharów dzwono-watych. W epoce brązu wzrasta jeszcze przewaga elementu armenoidalnego. Można przypuszczać, że jako składnik wtórny element armenoidalny pojawił się na terenie Polski od zachodu, tworząc formację alpejską między innymi na terenie Dolnego Śląska już w końcowej fazie okresu neolitycznego.

Stosunki antropologiczne tych okresów odzwierciedla poniższe zestawienie:

Wskaźniki:

80,7	51,0	50,1	79,9	82,7*
------	------	------	------	-------

Składy rasowe:

<i>a</i>	<i>e</i>	<i>h</i>	<i>l</i>	<i>p</i>	<i>lo</i> **	
16,0	8,0	25,0	33,0	7,0	11,0	$L+H=58,0\%$

Ludgierzowice:

79,6	45,2	50,0	85,3	87,6		
14,6	13,7	37,6	24,1	10,0		$H+L=61,7\%$

Epoka brązu — Europa środkowa (średnie):

82,9	53,1	49,1	77,3	84,8		
12,0	9,0	37,0	33,0	9,0		$H+L=70,0\%$

* Kolejność wskaźników: szerokościowo-długościowy; górnolawowy Kollmanna; nosa; oczodołowy; sklepieniowy Hrdlički-Kočki.

** Kolejność elementów antropologicznych (%): Nordyczny (*a*); Śródziemnomorski (*e*); Armenoidalny (*h*); Laponoidalny (*l*); Paleoeuropeoidalny (*p*); Orientalny (*k*).

W wyniku wykonanej analizy antropologicznej można stwierdzić co następuje:

1. Neolityczny szkielet męski kultury amfor kulistych odkryty w kurhanie w Ludgierzowicach (w oparciu o wskaźniki i cechy morfologiczne) jest mieszańcem armenoidalno-laponoidalnym (typ alpejski HL). Typ ten pojawił się zatem już dość wcześnie na terenie Dolnego Śląska.

2. Osobnik ten wykazuje wyraźne objawy przebytej choroby, szczególnie na kręgach i kościach długich oraz daleko zaawansowane procesy próchnicze zębów.

3. „Osobliwe” usytuowanie grobu tego osobnika różni się zasadniczo od dotychczas znanego rytuału pogrzebowego praktykowanego w okresie neolitycznym (dębowa trumna — wydrążona kłoda, układ wyprostowany w kierunku północ-południe).

4. Całość obrządku pogrzebowego wskazuje na wysoką pozycję społeczną, którą ten osobnik za życia zajmował (olbrzymi nasyp kurhanu z płaszczem oraz obramowaniem kamiennym, dębowa kłoda).

Dalsze odkrycia tego typu przyczynić się mogą do bardziej wnikliwych i szczegółowych wniosków o charakterze etnogenetycznym, gdyż znaleziska kultury amfor kulistych są jak dotychczas wyjątkowo rzadkie.

PIŚMIENNICTWO

1. Filip J., *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas* 1 a-k, Academia. Prag 1966. * 2. Geyer E., *Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien*, 60, 1930. * 3. Jankowsky W., *Anthr. Anzeiger*, 8, 1932. * 4. Kóčka W., *Mat. i Prace Antr.* nr 22, 1958. * 5. Martin R., *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*, wyd. III, Stuttgart 1957. * 6. Matiegka J., *Anthropologie*, Praha, 2, 1924. * 7. Tenže: *Dtto*, 3, 1925. * 8. Miszkiewicz B., *VEB Dtsch. Verl. der Wissensch.*, 18, 1969. * 9. Miszkiewicz B., Kozaczek T., *Mat. i Prace Antr.*, nr 79, 1970. * 10. Schlaginhaufen O., *Die Anthropologie der Steinzeit der Schweiz: O. Tschumi, Urgeschichte der Schweiz I*, Frauenfeld 1949. * 11. Sedlaczek-Komorowski L., *Wiadom. Archeol.*, 13, 1935. * 12. Wanke A., *Przegl. Antropol.* 20, 1954. * 13. Tenže, *Przegl. Antropol.* 21, z. 2, 1955. * 14. Tenže, *Przegl. Antropol.* 22, z. 1, 1956. * 15. Wiślański T., *The globular amphora culture, in „The neolithic in Poland”*. Warszawa 1970.

ANALYSE ANTHROPOLOGIQUE DU SQUELETTE NÉOLITHIQUE DE LUDGIERZOWICE DISTR. TRZEBNICA

PAR BRUNON MISZKIEWICZ

ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF NEOLITHIC SKELETON FROM LUDGIERZOWICE DISTRICT TRZEBNICA

BY BRUNON MISZKIEWICZ